

ПОЛІТИЧНА
КРИТИКА

Політична критика

Редакція: Яель Бартана (художній редактор), Магдалена Блендовська, Мацей Гдула, Дорота Глажевська, Кінґа Дунін, Артур Жмієвський (художній редактор), Мацей Кропівницький, Юліан Кутила (заступник головного редактора), Славомір Сераковський (головний редактор), Міхал Сутовський (секретар редакції), Аґата Щесняк (заступниця головного редактора)

Редакція числа: Віталій Атанасов, Олексій Радинський, Назарій Совсун, Василь Черепанин

Літературне редагування: Анна Вовченко, Анна Процук

Обкладинка: Оксана Брюховецька

Дизайн і верстка: Лє Же

Видавець:

Видавництво «Політичної критики» / Товариство імені Станіслава Бжозовського

Рада товариства: Славомір Сераковський (голова), Міхал Боруцький, Дорота Глажевська (фінансовий директор), Аґата Щесняк

Адреса:

Крытыка Polityczna / Centrum Kultury Nowy Wspaniały Świat, ul. Nowy Świat 63, 00-042 Warszawa
tel. (+48 22) 505 6690, e-mail: redakcja@krytykapolityczna.pl

Друк: ZG Colonel SA, ul. Dąbrowskiego 16, 30-532 Kraków

Надруковано на папері Alto 1.5 80g, наданому фірмою **panta®**

Видання часопису «Політична критика» співфінансується Міністерством культури і народної спадщини Польщі

Partner: **plus**

VISUAL CULTURE RESEARCH CENTER
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР ВІЗУАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ
NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV-MOHYLA ACADEMY
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЇВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»

Зміст

Від редакції 6

СЛАВА ВОРОГАМ!

	10	Правий марш 11 убитих, 254 поранені. Хронологія праворадикального насильства в Україні
Андреас Умланд, Антон Шеховцов	17	Націонал-екстремізм, що не відбувся? Праворадикальна політика в Україні та загадка маргінальності українських ультра націоналістів
Віталій Атанасов	36	Стидка утопія «Свободи» Чого соціал-націоналісти хочуть насправді? Читаємо програму партії «Свобода»
Сантьяго Сьєрра	52	Зуби останніх циган у Понтічеллі Вигнанці показують зуби
Гіто Штеєрл	58	Прямо нам межі очі У який момент суспільство стає скінхедським?
Джорджо Агамбен	61	По той бік прав людини Нелегальні мігранти як політичний авангард
Славой Жижек	66	«Кривавий шириться приплив» Про суб'єкта, який нібито грабує та гвалтує. Розділ із книжки «Насильство»
Вільгельм Саснал	82	Люблю це насильство Януш дорогою додому розмовляв із незнайомими чоловіками
Ілья Будрайтскіс	92	Погроми часів стабільності Що означають для Росії події на Манежній площі?

Александр Бікбов	100	Академічний расизм: багато причин – один вихід? Як повернути кухонних мислителів на їхні кухні
Оксана Тимофєєва	110	Фашизм із людським обличчям Експлуатація тварини як основа експлуатації людини
Яель Бартана	123	Дегенеративне мистецтво живе Попри чутки про його смерть
Ярослав Грицак	130	«Робити з Галичини націоналістичну резервацію – це бавитися з вогнем біля порохової бочки» Розмова редакції «ПК» із Ярославом Грицаком
Олег Зарубінський	136	«Мені здається, там є що робити прокуратурі» Розмова Святослава Хоменка з Олегом Зарубінським, головою Комітету ВР України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин
Микита Кадан	142	Процедурна кімната Тортури як суспільне благо
Тарас Доронюк	148	Чому українські міліціонери – расисти? І як із цим боротися
Назарій Совсун	153	Харків мультикультурний Що робити патріотам України на ринку «Барабашово»?
Йоанна Райковська	157	Насильство образів У всьому були винні євреї. Тепер у всьому винні араби
Євгенія Белорусець	160	Про героїв і людей Примітки до роману Василя Шкляра «Залишенець. Чорний ворон»
Станіслав Мензелевський	167	Зомбі як фігура виключення Про расистське підґрунтя однієї масової фантазії

СПЕЦИФІКА ПОЛІТИЧНОЇ БОРОТЬБИ

Сергій Жадан	176	Музика для заводів і фабрик Мало хто розуміє специфіку політичної боротьби
--------------	-----	--

ПОЛІТИКА КРИЗИ

Славомір Сераковський	186	Історія кризи та криза історії Криза як коротке замикання між економікою та масовою свідомістю
Джейн Гарді	194	Криза та рецесія в Центральній і Східній Європі «Успішна суспільна трансформація» та її наслідки
Денис Горбач	207	Економічна криза та класова боротьба в пізньому капіталізмі Хто розплатиться за українську кризу?
Інна Совсун	218	Криза повітряних кульок Безперервна криза як спосіб існування освіти

ЩОДЕННИК ВОЛОДАРСЬКОГО

Олександр Володарський	224	Тюремні нотатки Репортаж із блогом на шиї
------------------------	-----	---

ОБЕРЕЖНО, МИСТЕЦТВО!

Олександр Івашина	258	Тут вам не Європа У нас знову з'явилися художники – політичні в'язні
Льоня Йобнутий	262	«Так, правда з нами» Розмова Артура Жмієвського з Льонею Йобнутим із групи «Війна»
Ярослав Ліпшиц	272	Поговорімо як терорист із педофілом Як потрапити у в'язницю за критику ксьондзів-педофілів
Томаш Пйонтек	274	Останнє споКУШЕЙня Христа Католики, побійтесь Бога!
Леся Прокопенко	276	Мистецтво як економічний злочин Китайський уряд як співавтор творів
Ай Вейвей	281	Випускаючи з рук вазу династії Хань

НАШІ АВТОРИ 286

Націонал-екстремізм, що не відбувся?

**Праворадикальна партійна політика в пострадянській Україні
та загадка електоральної маргінальності українських
ультранаціоналістів у 1994–2009 роках¹**

Андреас Умланд, Антон Шеховцов

«Що сталося з українськими націоналістами?» – так Пол Кубічек назвав статтю 1999 року, у якій спробував пояснити відносно незначну роль радикальних націоналістичних партій у політиці України в 1990-х роках². Відтоді мало що змінилося в плані маргінальності ультранаціоналістичних угруповань у ниніш-

ньому київському політикумі³. Український націоналізм, безперечно, існує, і останніми роками він став популярною темою в пострадянських медіа. Проте політична актуальність цього питання має, крім реальних, часто й віртуальні джерела.

Неочікувана перемога праворадикального Всеукраїнського об'єднання

Автори вдячні Кирилу Галушку (Київ) і двом анонімним рецензентам «Ab Imperio» за їхні цінні коментарі до першого варіанту статті, а також Іллі Герасимову за ефективну співпрацю. Проте за наявні помилки та хибні інтерпретації в тексті відповідальні ми самі.

¹ Деякі з розвинених нижче аргументів ми раніше наводили в статтях: Anton Shekhovtsov. By Cross and Sword: «Clerical Fascism» in Interwar Western Ukraine // *Totalitarian Movements and Political Religions*. – 2007, Vol. 8, No. 2. – Pp. 271–285; Андреас Умланд. Крайне слабые // *Корреспондент*. – 2008, 21 июня. – С. 34. – <http://korrespondent.net/opinions/497561>; Andreas Umland. Die andere Anomalie der Ukraine: ein Parlament ohne rechtsradikale Fraktionen // *Ukraine-Analysen*. – 2008, No. 41. – Pp. 7–10. – <http://www.laender-analysen.de/ukraine/pdf/UkraineAnalysen41.pdf>; Anton Shekhovtsov. The Creeping Resurgence of the Ukrainian Radical Right? The Case of the Freedom Party // *Europe-Asia Studies*. – 2011, Vol. 62, No. 2. – Pp. 203–228. – *Тут і далі прим. авт.*

² Paul Kubicek. What Happened to the Nationalists in Ukraine? // *Nationalism and Ethnic Politics*. – 1999, Vol. 5, No. 1. – Pp. 29–45; Paul Kubicek. Dynamics of Contemporary Ukrainian Nationalism: Empire Breaking to State Building // *Canadian Review of Studies in Nationalism*. – 1996, Vol. 23, No. 1–2. – Pp. 39–50.

³ Під родовим поняттям «ультранаціоналізм» ми розуміємо антиліберальні, антипросвітницькі форми націоналізму, яким властиві етнокультурний ексклюзивізм і акцентування на «правах нації» (на відміну від ліберального акценту на правах людини). Ультранаціоналізм відкидає мультикультуралізм та інтернаціоналізм, наполягаючи на органічному розумінні нації, яка визначається етнокультурними – а часом і расистськими – термінами. У сучасній політиці ультранаціоналізм виявляється як ідеологія чи елемент ідеології праворадикальних, правоекстремістських та неофашистських рухів, організацій і партій. Про ультранаціоналізм у Європі див. прим. 13.

«Свобода», лідером якого є Олег Тягнибок, на дострокових виборах у Тернопільській області справді вражає. На виборах, що відбулися 15 березня 2009 року, «Свобода» дістала підтримку 34,69 % тих, хто прийшов на виборчі дільниці, при цьому електоральний успіх найближчого конкурента ультранационалістів, пропрезидентського «Єдиного центру», становив 14,2 % голосів. У результаті крайні праві отримали в Тернопільській облраді 50 зі 120 місць, а президіум ради очолив член партії «Свобода» Олексій Кайда. Утім, загальнонаціональне значення цього безперечно важливого успіху організації Олега Тягнибока поки що залишається незрозумілим⁴. Рівень участі виборців Тернопільської області в цих виборах був низьким. Низка важливих українських політиків непрезидентського «помаранчевого» табору, наприклад Юлія Тимошенко, Арсеній Яценюк і Анатолій Гриценко, не брали активної участі в передвиборній кампанії⁵.

Хай там як, основним джерелом нинішньої «популярності» теми українського націоналізму в пострадянських медіа є явище, охарактеризоване впливовим київським щотижневиком «Український тиждень» як медійна «гітлеризація» української політики⁶. У цьому висловлюванні мається на увазі маніпуляція потоком інформації з України в (про)російських

медіа з метою створення негативного образу української влади за допомогою (а) розкручування неважливих випадків – наприклад, продажу в одній українській крамниці тайванських ляльок Гітлера, (б) спрощення складних історичних процесів – наприклад, дій вояків Української повстанської армії (УПА) упродовж і після Другої світової війни, або (в) створення штучних скандалів, як-от наклеп на покійного батька президента України – колишнього в'язня концтабору Флоссенбюрг Андрія Ющенка – у російськомовній книжці, написаній міфічним «єврейським істориком» на ім'я «Юрій Вільнер» і виданій у неіснуючому «пакистанському видавництві»⁷. Попри ці та інші кампанії окремих російських медіа (іноді успішні й у Західній Європі), прямо чи опосередковано ініційовані російським політичним істеблішментом, Україна є особливим випадком у східному та навіть загальноєвропейському контексті якраз у протилежному сенсі.

У цій статті ми пропонуємо (1) звернути увагу на «аномальність» електоральної слабкості радикально етноцентристських українських партій у порівняльному аспекті, (2) коротко розглянути історію розвитку праворадикальної політичної сцени України впродовж останніх п'ятнадцяти років і (3) висунути деякі

⁴ Ситуації не прояснюють і результати першого туру президентських виборів 2010 року: Тягнибок отримав у Тернопільській області лише 4,89 % голосів, що контрастує з результатами обласних виборів 2009 року. Утім, у цьому випадку навряд можна стверджувати про різке падіння рейтингу «Свободи» в Тернопільській області, зважаючи на очевидні відмінності між виборчими стратегіями на президентських і парламентських виборах місцевого та національного значення.

⁵ Taras Kuzio. Populist-Nationalists in Ukraine // *Ukraine Analyst*. – 2009, Vol. 1, No. 16. – Pp. 1–4.

⁶ Андрій Лаврик. ...плюс гітлеризація всієї країни // *Український тиждень*. – 2008, №18–19 (27–28). – С. 22–23. <http://www.ut.net.ua/art/166/0/800/>. Див., напр.: Георгій Крючков, Дмитрій Табачник. Фашизм в Україні: угроза или реальность? – Харьков, 2008; Бандеризация Украины – главная угроза для России / Сост. Юрий Козлов. – Москва, 2008.

⁷ Юрий Вильнер. Андрей Ющенко: персонаж и «легенда». – [Місце видання невідоме], 2007. Перші цифри наведеного в книжці номеру ISBN вказують на те, що її було видано в Пакистані. Проте сам номер не проходить перевірки контрольною суми, що може означати фальсифікацію ISBN.

гіпотези щодо можливих інтерпретацій маргінальності українського ультранаціоналізму на національному рівні. Остаточна відповідь на запитання про причини неуспіху українських правих радикалів на парламентських виборах 1994, 1998, 2002, 2006 та 2007 років лишається поза межами нашого дослідження.

Україна як «двічі аномальний» випадок посткомуністичної політики

Україна вже має хорошу репутацію серед політологів і дослідників новітньої світової історії. 2004 року українці здивували весь світ тим, що без жодного пострілу успішно провели багатоденну акцію масової громадянської непокори, яка стала відомою як «помаранчева революція»⁸. Відзначмо, що сучасна Україна – після нещодавніх відносних невдач нових хвиль демократизації в Киргизстані та Грузії – залишається єдиною з колишніх республік Радянського Союзу формату 1922 року, де все ще є надії на подальший рух у бік демократії⁹. Щоправда, можна було би вказати на те, що не вся нинішня Україна входила до складу СРСР із 1922 року. У цьому сенсі сучасна Західна Україна належить радше до центрально-, ніж до східноєвропейського контексту, і більше схожа на прибалтійські країни, ніж на решту радянських республік. Однак більшість найважливіших дійових осіб

«помаранчевої революції» походять не з Галичини, Закарпаття, Волині чи Буковини, а з Центральної чи Східної України, як, наприклад, Віктор Ющенко (Сумщина), Юлія Тимошенко (Дніпропетровськ) або Олександр Мороз (Київщина). Другий «помаранчевий» прем'єр-міністр України Юрій Єхануров – бурят, народжений у Сибіру. Отже, «буржуазні» традиції міжвоєнного періоду тоді ще нерадянської України відігравали досить незначну роль у подіях 2004 року, на відміну від першої демократичної хвилі 1989–1991 років, яка справді йшла із Західної України. Іншими словами, «помаранчева революція» залишається своєрідним винятком у пострадянському світі¹⁰.

Якщо ці факти добре відомі, то інша, не менш дивовижна особливість пострадянської України залишається практично непомітною для міжнародної політичної науки: в українському парламенті вже впродовж багатьох років немає ультранаціоналістичних фракцій. Чому така ситуація тішить, проте не є самоочевидною, ілюструють політичні ландшафти інших країн Східної Європи, які можна порівняти з Україною. У слов'янських державах, як-от у Польщі чи Словаччині, які вже кілька років є членами Європейського Союзу, і в нових членах ЄС, як-от у Болгарії та Румунії, що, як і Україна, належать до православної традиції, або в православно-слов'янських «братів» України Сербії та Росії, які розвиваються окремо від решти Європи, – у більшості частково чи цілковито плюралістич-

⁸ Andreas Umland. Introduction to „Aspects of the Orange Revolution I-VI”: Ukraine's Second Transition in the Russian Mirror // *Aspects of the Orange Revolution I: Democratization and Elections in Post-Communist Ukraine* / Ed. Paul D'Anieri, Taras Kuzio. – Stuttgart/Hannover, 2007. – Pp. 7–16.

⁹ *Democracy Score: Year-To-Year Summaries by Region* // *Nations in Transit 2009*. – Ed. Freedom House. Washington, 2009.

¹⁰ Андреас Умланд. «Оранжевая революция» как постсоветский водораздел: Демократический прорыв в Украине, реставрационный импульс в России // *Континент*. – 2009, № 142. – <http://magazines.russ.ru/continent/2009/142/um16.html>; Andreas Umland. Orange Revolution als Scheideweg: Demokratisierungsschub in der Ukraine, Restaurationsimpuls in Russland // *Osteuropa*. – 2009, Vol. 59, No. 11. – Pp. 109–120; Andreas Umland. Die ukrainische Protodemokratie im zeitgeschichtlichen Kontext // *Ukraine-Analysen*. – 2010, No. 67. – Pp. 16–19. – <http://www.laender-analysen.de/ukraine/pdf/UkraineAnalysen67.pdf>.

них держав постсоціалістичної Європи радикальні націоналістичні угруповання стали невід'ємними учасниками суспільного дискурсу та політичного життя своїх країн¹¹. Це виявляється насамперед у відносному успіху крайніх правих на парламентських і президентських виборах. Крім того, політична значущість посткомуністичного ультра націоналізму виявляється в не завжди постійній, та все ж помітній присутності різноманітних праворадикальних або правопопулістських фракцій у східноєвропейських законодавчих органах національного чи федерального рівня, а віднедавна – і в Парламентській асамблеї Ради Європи чи Європейському парламенті.

Правий радикалізм у Східній і Західній Європі

У порівняльному аспекті ці східноєвропейські феномени не дивують. Німецькі політологи Ервін К. Шойх та Ганс-Дітер Клінгеман у часто цитованій статті 1967

року означили правий радикалізм як «нормальну патологію» західних індустріальних суспільств¹². На сьогодні крайні праві партії є в усіх європейських країнах, і в багатьох вони є постійними учасниками політичних процесів¹³. Звісно, не всі крайні праві партії мають високу суспільну підтримку. Неофашистські та правоекстремістські партії функціонують на периферії політичного життя й часто зазнають юридичного та силового тиску з боку держави, що ускладнює і навіть позбавляє їх змоги брати участь у виборних процесах. Водночас багатьом новим праворадикальним партіям на території ЄС вдалося модернізувати свою ідеологію й адаптуватися до сучасної політичної ситуації, яка характеризується стійкою відданістю європейських держав ліберально-демократичним формам суспільно-політичного устрою.

Ідеологічні основи більшості нових праворадикальних партій Західної, а також Східної Європи є гібридом відверто антидемократичних і більш-менш ефективних псевдодемократичних концепцій¹⁴. З одного

¹¹ З-поміж небагатьох європейських країн, які, навпаки, повторюють український досвід, – Латвія й Естонія. Див.: Danes Auers, Andres Kasekamp. Explaining the Electoral Failure of Extreme Right Parties in Estonia and Latvia // *Journal of Contemporary European Studies*. – 2009, Vol. 17, No. 2. – Pp. 241–254. Також можна виділити Білорусь – історично та етнокультурно близького сусіда України. Проте в Білорусі політичний простір ще обмеженіший, ніж у Росії, і вже кілька років не дає змоги розвиватися не лише радикальним партіям, а й політичній опозиції загалом. Переважна більшість важливих опозиційних сил Білорусі мають на меті ліберальний, а не антиліберальний (як у разі з праворадикальними партіями) порядок денний. Географічно близьку Молдову ми тут не згадали, оскільки на сьогодні вона є «державою, яка не відбулася» (failed state). Див.: Fund for Peace: Молдова признана самою «нестабільною країною» в Європі // *Press Обозрение*. – 2010, 25 февраля. – <http://press.try.md/item.php?id=110971>.

¹² Erwin K. Scheuch, Hans Dieter Klingemann. Theorie des Rechtsradikalismus in westlichen Industriegesellschaften // *Hamburger Jahrbuch für Wirtschafts- und Sozialpolitik*. – 1967, Vol. 12. – Pp. 11–29.

¹² Є чимало досліджень, присвячених сучасним праворадикальним партіям у Європі. Див., наприклад: Hans-Georg Betz. *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*. – New York, 1994; Herbert Kitschelt with Anthony McGann. *The Radical Right in Western Europe: A Comparative Analysis*. – Ann Arbor, 1995; Michael Minkenberg. *Die neue radikale Rechte im Vergleich: USA, Frankreich, Deutschland*. – Opladen, 1998; Pieter Ignazi. *Extreme Right Parties in Western Europe*. – Oxford, 2003; Elisabeth L. Carter. *The Extreme Right in Western Europe: Success or Failure?* – Manchester, 2005; Terri E. Givens. *Voting Radical Right in Western Europe*. – New York, 2005; Pippa Norris. *Radical Right: Voters and Parties in the Electoral Market*. – New York, 2005; Michelle Hale Williams. *The Impact of Radical Right-Wing Parties in West European Democracies*. – New York, 2006; Cas Mudde. *Populist Radical Right Parties in Europe*. – Cambridge, 2007; Paul Hainsworth. *The Extreme Right in Western Europe*. – Abingdon/ New York, 2008. На жаль, більшість досліджень ігнорують східноєвропейські країни. Винятком у вищеведеному переліку є монографія Каса Мудде.

¹³ Roger Griffin. *Interregnum or Endgame? The Radical Right in the „Post-Fascist“ Era* // *Journal of Political Ideologies*. – 2000, Vol. 5, No. 2. – P. 173.

¹⁴ Roger Griffin. *Interregnum or Endgame? The Radical Right in the „Post-Fascist“ Era* // *Journal of Political Ideologies*. – 2000, Vol. 5, No. 2. – P. 173.

боку, ці партії виступають за збереження, реалізацію та відтворення етнічно та/або етнокультурно однорідного типу суспільства, що суперечить ідеям мультикультуралізму, прав людини (а не нації) та політичної рівності, на яких засновано повоєнні європейські політичні режими. Та, з іншого боку, вони публічно наполягають на своїй лояльності до ключових демократичних цінностей – принципу конституціоналізму та інституту вільних виборів. Користуючись тим, що сучасна ліберальна демократія не здатна повністю розв'язати всі проблеми, які виникають в умовах глобалізації та постіндустріалізації, нові праворадикальні партії використовують політичні, економічні й соціальні суперечності, властиві сучасним європейським державам, із метою порушення суспільного консенсусу щодо основних принципів демократичного суспільного устрою. На такому тлі відносна політична релевантність ультра націоналізму в нинішніх постійно змінних капіталістичних суспільствах здається певною мірою «природною».

Якщо така «нормальна патологія» характерна для високорозвинених, стабільних і відносно старих демократій Заходу – наскільки «нормальнішою» в такому разі є наявність ультра націоналістичних фракцій у парламентах, розхитаних глибокими кризами перехідних постсоціалістичних держав із їхніми бідними плюралістичними традиціями, нестабільними політичними інститутами, численними економічними проблемами та нерозвиненим громадянським суспільством? Як суспільствознавча теорія, так і громадянська інтуїція підказують, що внаслідок стресових ситуацій, які довелося пережити жителям Східної Європи в 1990-х роках, популярність таких одіозних політичних фігур, як Воїслав Шешель (Сербська радикальна партія), Вадим Тудор (Партія Великої Румунії), Владімір Жириновський (Ліберально-демократична партія Росії) чи Волен Сидеров (болгарська Національна спілка

«Атака»), не дивує. На цьому тлі не надто вражає й те, що в Словаччині та Польщі праворадикальні партії «Словацька національна партія» та «Ліга польських родин» тимчасово входили до владних коаліцій.

У Західній Європі вагомий електоральний успіх політичних партій цього типу теж не є винятком – згадаймо хоч би сталу виборчу підтримку таких правих радикалів, як Жан-Марі Ле Пен (французький Національний фронт), нині покійний Йорг Гайдер (Австрійська партія свободи, Альянс за майбутнє Австрії) або Джанфранко Фіні (італійський Національний альянс). Те, що правопопулістських чи радикальних фракцій немає в національних законодавчих органах деяких європейських держав, наприклад Німеччини та Великобританії, – радше виняток, зумовлений особливими суспільно-політичними й історичними традиціями цих країн. Зокрема, у Сполученому Королівстві мажоритарна виборча система створює перешкоди для всіх невеликих партій, із крайніми правими включно. А у ФРН важливим суспільним чинником очевидно є політика так званого *Vergangenheitsbewältigung* («подолання минулого») та ідея *wehrhafte Demokratie* («військова демократія»), які охоплюють численні державні заходи й цілеспрямовані дії німецьких еліт, скеровані проти всяких спроб німецьких націоналістів повернутися в парламентську політику чи суспільний дискурс федерального рівня. Після Другої світової війни в Німеччині виникла особлива політична культура каяття, завдяки якій правий радикалізм у країні став маргіналізованішим, ніж в інших європейських державах¹⁵. Окрім цих системних чинників, слід відзначити, що основні сьогоденні крайні праві партії Великобританії та Німеччини – Британська національна

¹⁵ David Art. The Politics of the Nazi Past in Germany and Austria. New York, – 2006.

партія та Націонал-демократична партія Німеччини – вирізняються на тлі західно-європейських «колег» своїми особливо екстремістськими поглядами та відверто неофашистським минулим¹⁶.

Зважаючи на таку ситуацію в Західній Європі, політичні ландшафти багатьох східноєвропейських держав здаються навіть відносно сприятливими¹⁷. Попри глибокі соціокультурні кризи, пережиті цими країнами в 1990-х роках, і досі значно нижчий рівень життя, виборча підтримка праворадикальних та правоекстремістських партій і політиків у Східній Європі останніми роками лише несуттєво перевищує електоральні успіхи аналогічних партій у Західній Європі. А що ж сталося з українськими ультранаціоналістами¹⁸?

Український правий радикалізм у 1990-х роках

Не дивно, що в період існування Радянського Союзу становище українського

радикального націоналізму в українському суспільстві було маргінальним¹⁹. Більшість діячів Організації українських націоналістів (ОУН) і Української повстанської армії перебували у вимушеній еміграції²⁰, а власне в УРСР будь-яких спроб відновлення правого радикалізму навіть на рівні субкультур або невеликих груп не допускали КДБ і МВС. Це помітно відрізнялося від становища російського націоналізму в сталінський і брежнєвський періоди історії СРСР, коли окремі закамфльовані русофільські ідеї так чи так було інтегровано в політичну систему та культурне життя радянської імперії²¹.

Лише в роки Перебудови діяльність силових структур стала менш репресивною, унаслідок чого ще до розпаду Радянського Союзу в УРСР – як і трохи раніше в РРФСР – з'явилися перші відверто праворадикальні організації. 1990 року у Львові було створено одну з найвідоміших націоналістичних партій – Українську національну асамблею (УНА), яку очолив Дмитро Корчинський. 1991 року УНА

¹⁶ Matthew J. Goodwin. *New British Fascism: The Rise of the British National Party (BNP)*. – London, 2010; Die NPD: Erfolgsbedingungen einer rechtsextremistischen Partei / Ed. Uwe Backes, Henrik Steglich. – Baden-Baden, 2007.

¹⁷ Cas Mudde. *Warum ist der Rechtsradikalismus in Osteuropa so schwach? // – Osteuropa*. – 2002, Vol. 52. – Pp. 626–630.

¹⁸ Більшість як української, так і російської (частково псевдо-) аналітичної літератури на тему статті є більш чи менш тенденційною. Тому в своїх викладах ми спираємося здебільшого на західні дослідження, зокрема: Taras Kuzio. *Radical Nationalist Parties and Movements in Contemporary Ukraine before and after Independence: The Right and its Politics, 1989-1994 // Nationalities Papers*. – 1997, Vol. 25, No. 2. – Pp. 211–242; Liudmila Dymerskaya-Tsigelman, Leonid Finberg. *Antisemitism of the Ukrainian Radical Nationalists: Ideology and Policy // Analysis of Current Trends in Antisemitism*. – 1999, No. 14; Roman Solchanyk. *The Radical Right in Ukraine // The Radical Right in Central and Eastern Europe Since 1989 / Ed. Sabrina Ramet. University Park / - 1999*. – Pp. 279–296, 357–358; Per Anders Rudling. *Organized Antisemitism in Contemporary Ukraine: Structure, Influence and Ideology // Canadian Slavonic Papers*. – 2006, Nos. 1-2. – Pp. 81–119. Про історію українського націоналізму див.: Alexander J. Motyl. *Turn to the Right: The Ideological Origins of Ukrainian*

Nationalism, 1919-1929. – New York, 1980; Kenneth Farmer. *Ukrainian Nationalism in the Post-Stalin Era: Myths, Symbols and Ideology in Soviet Nationality Policy*. – The Hague, 1980; John A. Armstrong. *Ukrainian Nationalism*. – Littleton, 1980 & Englewood, 1990; Andrew Wilson. *Ukrainian Nationalism: A Minority Faith*. – Cambridge, 1997, а також названі нижче публікації.

¹⁹ Julian Birch. *The Ukrainian Nationalist Movement in the U.S.S.R. since 1956*. – London, 1971.

²⁰ Per Anders Rudling. *Theory and Practice: Historical Representation of the War Time Activities of OUN-UPA (the Organization of Ukrainian Nationalists – the Ukrainian Insurgent Army) // East European Jewish Affairs*. – 2006, Vol. 36, No. 2. – Pp. 163–189; Franziska Bruder. „Den ukrainischen Staat erkämpfen oder sterben!“ *Die Organisation Ukrainischer Nationalisten (OUN) 1929-1948*. – Berlin, 2007.

²¹ Frederick C. Barghoorn. *Soviet Russian Nationalism*. New York, 1956; David L. Brandenberger. *National Bolshevism: Stalinist Mass Culture and the Formation of Modern Russian National Identity, 1931-1956*. – Cambridge, MA, 2002; Александр Янов. *Русская идея и 2000-й год*. – New York, 1988; Yitzhak M. Brudny. *Reinventing Russia: Russian Nationalism and the Soviet State*. – Cambridge, MA, 1998; Николай Митрохин. *Русская партия: Движение русских националистов в СССР 1953–1985*. – Москва, 2003.

провела скандальну смолоскипову ходу вулицями Львова, а під час серпневого путчу керівництво УНА ухвалило рішення про створення військового крила партії для протистояння ДКНС (ГКЧП) – Української національної самооборони (УНСО) – формування, куди входили члени УНА, які перебували на службі в Радянській армії. Первинні функції УНСО так і не було реалізовано, оскільки путч ДКНС було придушено продемократичними силами в самій Росії. Та перед організацією постали нові «завдання», і з 1992 до 1994 року члени УНА-УНСО брали участь у воєнних конфліктах у Придністров'ї (проти Молдови), Грузії (проти абхазьких сепаратистів) і Чеченській республіці (проти російських федеральних військ)²².

У самій Україні УНА-УНСО стала помітним медійним явищем завдяки, зокрема, цілеспрямованим провокаціям проти лівих і проросійських сил, а також через свої часті сутички з міліцією. Проте в політичній сфері діяльність УНА була малоуспішною. 1994 року партія провела до Верховної Ради лише одного депутата за одномандатним округом. Ба більше: 1995 року через агресивні акції партію було позбавлено офіційної реєстрації, та все ж 1997 року УНА знову отримала статус політичної партії²³. Напередодні виборів 1998 року з її керівництва вийшли кілька найрадикальніших політиків, зокрема Дмитро Корчинський, але така «чистка» партії не позначилася на її електоральному іміджі. За результатами виборів 1998 року, коли половина депутатів Верховної Ради обиралася за пропорційною системою з чотиривідсотковим електоральним порогом, а

половина – за мажоритарною системою, УНА отримала лише 0,39 % голосів і не провела до парламенту жодного депутата за одномандатними округами²⁴.

Другою найвідомішою праворадикальною партією, яка виникла на початку 1990-х років, був Конгрес українських націоналістів (КУН) – прямий наступник ОУН-Б, яку 1940 року, після розколу в первинній ОУН, очолив Степан Бандера. Спадкоємність ОУН-Б і КУН було забезпечено поверненням з еміграції Ярослави Стецько – колишньої учасниці ОУН-Б і вдови Ярослава Стецька, одного з лідерів ОУН-Б та УПА²⁵. 1994 року п'ятьох членів партії було обрано до Верховної Ради в мажоритарних округах, а за результатами дострокових виборів 1997 року лідерка КУН Стецько теж стала депутаткою українського парламенту²⁶.

Поважний вік членів КУН був однією з проблем організації. Партія виявилася нездатною здійснити ані ідеологічну, ані організаційну модернізацію, необхідність якої ставала дедалі актуальнішою на тлі трансформації пострадянського українського суспільства. 1998 року – із частковим упровадженням системи голосування за партійними списками – партія відмовилася самостійно брати участь у виборах за пропорційною системою. До виборів 1998 року було створено передвиборний блок «Національний фронт», куди ввійшли КУН, Українська консервативна республіканська партія (Степан Хмара) та Українська республіканська партія (Богдан Ярошинський). Проте на виборах блок заручився підтримкою лише 2,71 % українських виборців і не пройшов до Верховної Ради. Найбільшу підтримку «Національний фронт» здобув

²² Andrew McGregor. Radical Ukrainian Nationalism and the War in Chechnya // North Caucasus Analysis. – 1999, Vol. 7, No. 13. – [http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=3198](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=3198).

²³ Галина Бендза. УНА-УНСО: Нове обличчя? // Студії політологічного центру «Генеза». – 1997, № 1. – С. 48–51.

²⁴ Тут і далі електоральні результати партій і блоків цитовано за офіційною базою даних Центральної виборчої комісії України. Див. <http://www.cvk.gov.ua>.

²⁵ Karel C. Berkhoff, Marco Carynnyk. The Organization of Ukrainian Nationalists and Its Attitude toward Germans and Jews: Iaroslav Stets'ko's 1941 „Zhyttiepys” // Harvard Ukrainian Studies. – 1999, Vol. 23, No. 3/4. – Pp. 149–184.

²⁶ Ярослава Стецько не брала участі у виборах 1994 року, бо не мала українського паспорта.

у Івано-Франківській (23,75 %), Тернопільській (20,86 %) і Львівській (9,72 %) областях, а найменшу – в південно-східній частині країни, де електоральні результати блоку не перевищили 1 %. Усе ж КУН вдалося провести в парламент трьох депутатів за одномандатними округами, і Ярослава Стецько як найстаріша депутатка Верховної Ради третього скликання відкрила перше засідання парламенту.

Третьою, спершу такою ж маргінальною, проте, як з'ясувалося пізніше, найбільш значущою українською праворадикальною партією 1990-х років була Соціал-національна партія України (СНПУ)²⁷. Вона була створена 1991 року у Львові Ярославом Андрушковим, Андрієм Парубієм і Олегом Тягнибоком, який до 1994 року був також головою львівського Студентського братства²⁸. СНПУ, за словами одного з оглядачів, була створена й «на основі громадської організації ветеранів Афганістану»²⁹. Інший коментатор зазначає, що СНПУ виникла «внаслідок об'єднання найрадикальніших елементів націоналістичного руху Львівщини»³⁰. Кістяком партії були члени та керівники львівської «Варти Руху» та Організації української молоді «Спадщина»³¹. Два роки по тому партія стала скандально відомою завдяки своїм заявам про початок формування «народних загонів» для блокування залізничних шляхів, саботажу нафтогазових труб і ліній енергопостачання. «Восени 1993 року у Львові було створено Надзвичайний Комітет Порятунку Нації та Держави (НКПНД). До нього, разом із „кон-

серваторами” та СНПУ, увійшло Студентське братство, яким на той час керували націонал-радикали. Із членів Студентського братства було сформовано „народні охоронні заgonи”³². Учасники «народних загонів», вдягнені в чорні однострої (зокрема з метою відрізнитися від вояків УНА-УНСО, які носили військовий камуфляж), влаштували масові заворушення перед будівлею Верховної Ради. «Після повернення до Львова „охоронні заgonи” не були розформовані, а влилися в СНПУ. Осторонь цих подій залишилося Студентське братство Університету «Львівська політехніка», яке відмовилося брати участь у НКПНД. Оцінюючи ці події, Спілка українського студентства виключила зі своїх лав Студентське братство Львова. Надалі багатьох колишніх братчиків можна було побачити на зборах СНПУ»³³.

Варто відзначити, що з-поміж названих українських націоналістичних партій СНПУ найменше приховувала свою належність до неофашистських організацій. Її офіційною символікою був трохи модернізований «вовчий гак» (нім. *Wolfsangel*), який використовувався німецькою дивізією СС *Das Reich* («Імперія») та голландською дивізією СС *Landstorm Nederland* («Земельна дружина Нідерландів») під час Другої світової війни, а також низкою європейських неофашистських організацій після 1945 року³⁴. У тлумаченні керівництва СНПУ «вовчий гак» став «ідеєю нації». До того ж, офіційна назва ідеології партії – «соціал-націоналізм», – вочевидь, відсилала до «націонал-соціалізму» – офіційної назви

²⁷ СНПУ отримала офіційний статус політичної партії лише 1995 року.

²⁸ Тимур Стрешнев. Партія «Свобода»: «Арийці» на марше. Часть вторая // Украина криминальная. – 2006, 17 января. – http://www.cripo.com.ua/index.php?sect_id=1&aid=13326.

²⁹ Наталья Бабанина. Иллюзия «Свободы» // Эксперт: Украинский деловой журнал. – 2009, № 28 (220). – <http://www.expert.ua/articles/8/0/7041/>.

³⁰ Тимур Стрешнев. Партія «Свобода»: «Арийці» на марше. Часть первая // Украина криминальная. – 2006, 16 января. – http://www.cripo.com.ua/?sect_id=1&aid=13272.

³¹ <http://www.spadshchyna.org/news.php>.

³² Див. прим. 30.

³³ Там само.

³⁴ Там само.

ідеології НСДАП і гітлерівського режиму. Політична програма СНПУ теж вирізнялася своїм відверто революційним ультра націоналізмом, вимагала насильницького захоплення державної влади та звинувачувала Росію в усіх бідах України. Крім того, СНПУ була першою більш-менш значною партією, яка почала залучати на свій бік наці-скінхедів і футбольних хуліганів. Але в політичній сфері її підтримка в 1990-х роках лишилася незначною. 1998 року СНПУ ввійшла – разом із Всеукраїнським політичним об'єднанням «Державна незалежність України» – до праворадикального виборчого блоку «Менше слів», який здобув на виборах лише 0,16 % голосів, причому в жодній з областей його електоральні результати не перевищили 1 % голосів. Попри провал блоку на загальнонаціональному рівні, одного з лідерів СНПУ Олега Тягнибока було обрано до Верховної Ради за одномандатним округом у Львові.

Тимчасовим успіхом завершилися вибори 1998 року для дещо іншої радикальної організації – Прогресивної соціалістичної партії України (ПСПУ) під керівництвом Наталії Вітренко. ПСПУ зазвичай вважають «радикально лівою», однак таке визначення, на нашу думку, можна вважати легітимним лише при описанні економічних доктринальних засад партії, і значно менше – політичних. Партія Вітренко характеризується відданістю ідеї радикального панславистського націоналізму з яскраво вираженим проросійським і відверто антизахідним ухилом. З огляду на це ми вважаємо виправданим сприйняття партії Вітренко як радше право-, ніж ліво-радикальної. Таке визначення підтверджується тим, що на початку 2000-х років ПСПУ почала тісно співпрацювати з керівником «Міжнародного євразійського руху», найвпливовішим неофашистським теоретиком Росії Александром Дугіним, а також із лідером російської ультра націоналістичної Партії національного відродження «Народна воля», колись відомим депутатом Верховної Ради РРФСР і Держдуми РФ Сер-

геєм Бабуріним. Праворадикальна спрямованість і Дугіна, і Бабуріна очевидна³⁵. Проте чимало виборців «прогресивних соціалістів», вочевидь, голосували за ПСПУ через симпатії до соціалістичних моделей економіки (а отже, серйозно сприйнявши назву партії) і, можливо, ностальгію за радянським минулим, яке Вітренко значною мірою ідеалізує. Крім того, ПСПУ часто мобілізує незадоволений «насильницькою українізацією» електорат, особливо у Східній Україні та в Криму. Отже, описані нижче успіхи організації Вітренко можна лише частково вважати винятком із наведеного тут правила останніх 15 років.

На парламентських виборах 1998 року ПСПУ заручилася підтримкою 4,04 % виборців, у такий спосіб подолавши тодішній чотиривідсотковий бар'єр, а двох членів партії було обрано до Верховної Ради за одномандатними округами. Найвищі результати партія отримала в Сумській (20,89 %) і Харківській (10,08 %) областях, найнижчі – у західних регіонах України (Тернопільська, Івано-Франківська та Львівська області), а також, хоч як дивно, у Севастополі, де виборча підтримка ПСПУ не перевищила 1 %. У першому турі президентських виборів 1999 року Наталія Вітренко здобула 10,97 % голосів і посіла четверте місце, досягнувши, певно, апогею своєї політичної кар'єри.

³⁵ Андреас Умланд. Фашистский друг Витренко // Украинская правда. – 2006, 26 сентября. – <http://www.pravda.com.ua/ru/news/2006/9/27/46953.htm>; Андреас Умланд. Александр Дугин, европейский фашизм и Витренко: Что общего? // Украинская правда. – 2007, 20 июля. – <http://www.pravda.com.ua/news/2007/7/20/61687.htm>. Детальніше про фашизм Дугіна: Антон Шеховцов. Палингенетический проект неоевразийства: идеи возрождения в мировоззрении Александра Дугина // Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры. – 2009, Т. 6, № 2. – С. 125–126. – <http://www1.ku-eichstaett.de/ZIMOS/forum/docs/forumruss12/7Shekhovtsov.pdf>; Андреас Умланд. Патологические тенденции в русском «неоевразийстве»: О значении взлета Александра Дугина для общественной жизни современной России // Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры. – 2009, Т. 6, № 2. – С. 127–141. – <http://www1.ku-eichstaett.de/ZIMOS/forum/docs/forumruss12/8Umland%20Pathological.pdf>.

Український правий радикалізм у 2000-х роках: пошуки стратегії розвитку

Упродовж 1990-х років жодній праворадикальній партії, окрім ПСПУ, не вдалося заручитися підтримкою виборців для створення у Верховній Раді власної фракції³⁶. Перед правими радикалами постало питання подальшого існування, і більшість із них ініціювали пошук стратегії розвитку.

Розчарувавшись у участі у маргінальних виборчих блоках, 2002 року КУН вирішив увійти до блоку партій «Наша Україна», що об'єдналися довкола колишнього прем'єр-міністра Віктора Ющенка, який розпочав своє політичне сходження 2001 року під час кампанії «Україна без Кучми». Завдяки співпраці з «Нашою Україною» КУН зміг провести в Раду трьох депутатів у 2002 та 2006 роках. Однак 2007 року – напередодні позачергових парламентських виборів – уже непопулярного на той час лідера партії та тимчасового голову держкорпорації «Нафтогаз» Олексія Івченка було виключено з виборчого списку «Нашої України». Згодом КУН узагалі відмовився брати участь у виборах.

Своєю чергою, ПСПУ, мабуть, вирішила скористатися відносною популярністю своєї лідерки й ініціювала створення Блоку Наталії Вітренко (БНВ), у рамках якого до ПСПУ долучилася Партія освітян України. Утім, на виборах 2002 року блок здобув лише 3,22 % голосів і вже не зміг, як ПСПУ 1998 року, подолати чотиривідсотковий бар'єр. Крім того, партія не провела до Верхо-

вної Ради жодного депутата за одномандатними округами. 2006 року, коли електоральний поріг було знижено до 3 %, а одномандатні округи ліквідовано, ПСПУ разом із партією «Русько-Український Союз» («РУСЬ») створили виборче об'єднання «Блок Наталії Вітренко „Народна опозиція“». Але й цей альянс не ввійшов до парламенту, набравши лише 2,93 % голосів і не подолавши навіть тривідсоткового бар'єру. У виборах 2007 року ПСПУ брала участь поза блоками, і її електоральні результати виявилися ще гіршими – 1,32 %.

УНА після поразки на виборах 2002 року, коли партія не змогла набрати більше 0,09 % у жодній з областей, теж спробувала створити виборчий блок. Потенційним партнером стала Українська консервативна партія (УКП), створена 2005 року працівниками Міжрегіональної академії управління персоналом (МАУП) – вишу з відверто антисемітською адміністрацією. МАУП – великий приватний університет із філіями в кількох українських містах, – імовірно, дістає фінансову підтримку з арабського світу й видає журнал «Персонал», де можна натрапити на антисемітські статті, а також книжкову серію з такою самою назвою³⁷. Керівники МАУП, які входять до УКП, – насамперед Георгій Щокін, Василь Яременко, Юрій Шилов і Микола Головатий – виступають авторами конспірологічних памфлетів (які на книжкових прилавках України сусідують із працями інших українських псевдоісториків – Едуарда Ходоса, Ігоря Каганця та Юрія Канигіна³⁸, як і зі старішою українською юдофобською та сучасною російською расистською літе-

³⁶ Націоналістична група депутатів «Державність», що існувала в середині 1990-х років, із різних причин не відповідає критерію, за яким її можна вважати повноцінною парламентською фракцією, що представляла правих радикалів у Верховній Раді.

³⁷ У вересні 2005 року в МАУП здобув науковий ступінь кандидата історичних наук відомий американський расист і колишній лідер Ку-клукс-клану Девід Дьюк.

³⁸ Adrian Ivakhiv. In Search of Deeper Identities: Neo-Paganism and „Native Faith” in Contemporary Ukraine // *Nova Religio: The Journal of Alternative and Emergent Religions*. – 2005, Vol. 8, No. 3. – Pp. 7–38; Кирило Галушко. Битий шлях археології до нацизму, або Які «теорії» ми обговорюємо // *Новітні міфи та фальшивки про походження українців / Під ред. Юлії Олійник*. – Київ, 2008. – С. 11–28.

ратурою³⁹). Однак переговори про створення передвиборного блоку УНА та УКП завершилися невдало, і обидві партії пішли на вибори 2006 року окремо, здобувши 0,06 % і 0,09 % голосів відповідно. У виборах 2007 року ці партії участі не брали.

Як з'ясувалося згодом, найефективнішу стратегію розвитку обрала вищеназвана СНПУ. Партія не брала участі у виборах 2002 року, проте 2004-го провела з'їзд, на якому відбулося зовнішнє оновлення – зміна публічного іміджу та переорганізація. По-перше, СНПУ відмовилася від двозначної назви й була перейменована на Всеукраїнське об'єднання «Свобода». По-друге, партія змінила свій офіційний символ: неофашистський «вовчий гак» було замінено на стилізований тризуб, складений із трьох пальців правої руки. По-третє, лідером організації став Олег Тягнибок, який здобув авторитет у партії завдяки своїм двом депутатським термінам. Таке оновлення офіційного обличчя партії – зі збереженням основних ідеологічних принципів – дало «Свободі» змогу дистанціюватися в очах громадськості від свого неофашистського минулого й водночас зберегти підтримку радикальних націоналістів.

³⁹ Детальніше про МАУП і антисемітизм в Україні див.: Вячеслав Лихачев. Антисемитизм в Украине (2002–2004). – <http://www.vaadua.org/Antisemit/Antislyh.htm>; Вячеслав Лихачев. Антисемитизм в Украине (2004–2005). – <http://www.vaadua.org/News/05-05/AntismUALikh.htm>; Владимир Миндлин. Обзор антисемитских публикаций и проявлений в Украине (2004 год). – <http://www.vaadua.org/News/05-05/Mindlin.htm>; Иосиф Зисельс. «Антисемитские» заметки, или Новые песни о старом. – <http://www.vaadua.org/Antisemit/AntisJosef.htm>; Семен Авербух. Новый антисемитизм в Украине. – Киев, 2005; Вячеслав Лихачев. Антисемитизм в Украине (2005–2006). – <http://www.vaadua.org/News/04-06/02-04-06.htm>; Вячеслав Лихачев. Проявления антисемитизма в Украине: итоги 2007 года. – <http://www.vaadua.org/News/01-2008/Ukr-2007.html>; Nadine Epstein. The Mysterious Tale of a Ukrainian University's Anti-Semitic Crusade // Moment: Jewish Politics – Culture – Religion. – 2009, November/December. – <http://www.momentmag.com/Exclusive/2009/2009-12/200912-MAUP.html>; Per Anders Rudling. The Extreme Right in Ukraine // European Right-Wing Extremism: Nature, Identity, Mobilizing Passions. Volume I / Ed. Emmanuel Godin, Brian Jenkins, and Andrea Mammone. – New York and Oxford.

2005 року «Свобода», як і УНА, намагалася створити передвиборний альянс із УКП Георгія Щокіна. До участі в імовірному «блоці правоконсервативних партій» було запрошено такі партії: Народний Рух України (Борис Тарасюк), Українська народна партія (Юрій Костенко), Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» (Юлія Тимошенко), УРПС і КУН. Попри активну роботу зі створення «правоконсервативного блоку» 2005 року, він залишився нереалізованим проектом, тому в наступних парламентських виборах «Свобода» брала участь як самостійна сила.

Успіхи партії на виборах до Верховної Ради 2006 і 2007 років – 0,36 % і 0,76 % відповідно – були аналогічними рівню підтримки, досягнутому іншими ультранационалістичними організаціями на загальнонаціональних виборах. Та все ж динаміка цих результатів уже вказувала на те, що партія стає єдиною праворадикальною організацією, яка демонструє хай поки що незначне, проте стабільне зростання популярності. Згадана на початку статті переконлива перемога партії Тягнибока навесні 2009 року в результаті виборів у Тернопільській області підтвердила цю тенденцію.

Таблиця 1
Електоральні результати українських крайніх правих партій і блоків на парламентських виборах у 1998–2007 роках, %

	«Національний фронт»	«Менше слів»	УНА	ПСПУ/БНВ	ВО «Свобода»
1998	2,71	0,16	0,39	4,04	–
2002	–	–	0,04	3,22	–
2006	–	–	0,06	2,93	0,36
2007	–	–	–	1,32	0,76

Аномальна слабкість українських крайніх правих

Попри нещодавні регіональні успіхи «Свободи», інші названі явища, а також регулярну участь радикалів на кшталт Наталії Вітренко, Дмитра Корчинського та Олега Тягнибока в українських суспільних дебатах на національному рівні, правий радикалізм в Україні наразі залишається доволі маргінальною силою. Зважаючи на той факт, що націоналістичні погляди схвалює щонайменше певна частина населення України, електоральна недієздатність організованого українського радикального етноцентризму вражає. Якщо не розглядати лівопопулістської та часто опортуністичної Комуністичної партії України (КПУ) як повноцінний елемент радикального політичного спектра, то можна дійти висновку, що з 1994 до 2007 року лише один раз украї антидемократичну партію – ПСПУ 1998 року – було обрано до Верховної Ради як самостійну організацію за пропорційним принципом.

Навіть якщо включити до спектра радикальних політичних сил КПУ, яка входила до складу урядів Віктора Януковича та Михайла Азарова, загальна картина нинішнього політичного потенціалу таких сил майже не зміниться. Голова КПУ Петро Симоненко здобув на президентських виборах 2004 року 4,97 % голосів, а його партія на виборах до Верховної Ради заручилася підтримкою 3,66 % виборців 2006 року та 5,39 % – 2007-го. Крім того, комуністичні партії держав колишнього Радянського Союзу можна розглядати як специфічно постсоціалістичні консервативні виборчі клуби пенсіонерів. Їхній світогляд і суспільний імідж орієнтовано радше на ностальгію за радянським минулим, ніж на альтернативні сценарії майбутнього. Популізм Симоненка здається менш агресивним, ніж антисемітські вибрики, реверанси в бік німецької «консервативної революції» чи геополітичні спекуляції,

що дедалі частіше лунають у деклараціях керівників Комуністичної партії Російської Федерації, яку з огляду на це, мабуть, варто класифікувати радше як крайню праву, а не крайню ліву політичну силу⁴⁰.

Утім, варто зазначити, що до різних скликань Верховної Ради входила ціла низка політиків, яких можна було би звинуватити в націоналістичному минулому чи нещодавніх політично некоректних висловлюваннях. Серед таких депутатів можна назвати прибічників Блоку Юлії Тимошенко Андрія Шкіля (колишній член УНА) чи Левка Лук'яненка (лідер передвиборного списку «Національного фронту» 1998 року), чинних членів «Нашої України» Андрія Парубія (колишній член СНПУ) та Романа Зварича (колишній член ОУН-Р і КУН) або лідера «Народної самооборони» Юрія Луценка, відомого своїми расистськими висловлюваннями⁴¹. Проте як депутати парламенту ці особи діяли переважно або ізольовано, або в контексті неекстремістських фракцій. Дехто з названих діячів ще й пристосувалися до панівної політичної коректності та навіть перетворилися (як, наприклад, Шкіль) на неабияких ліберальних демократів і – почасти демонстративно – толерантних політичних співрозмовників.

Значних наслідків не має й те, що у Верховній Раді представлені несамостійні націоналістичні групи, які входять до блоків «Наша Україна – Народна самооборона» (НУНС) чи БЮТ. Наприклад, інтегровані в НУНС дрібні націоналістичні

⁴⁰ Veljko Vujčić. Gennady Zyuganov and the „Third Road” // Post-Soviet Affairs. – 1996, Vol. 12, No. 2. – Pp. 118–154; Joan Barth Urban, Valerii Solovei. Russia's Communists at the Crossroads. – Boulder, CO: Westview Press, 1997; Николай Ряботяжев, Эдуард Соловьёв. От Ленина к Данилевскому: метаморфозы геополитических воззрений КПРФ // Политические исследования. – 2007, № 2. – С. 124–136. Про антисемітизм керівництва КПРФ див.: Вячеслав Лихачев. Политический антисемитизм в современной России. – Москва: Academia, 2003. – С. 18–25.

⁴¹ Министр-ксенофоб // Корреспондент.net. – 2008, 24 июля. – <http://korrespondent.net/opinions/532867>.

угруповання принципово не змінюють загалом демократичної лінії керівництва цього блоку. До того ж, можна зауважити, що в демократичних системах інтеграція політично межових елементів є однією з функцій центристських партій. У великих народних партіях Заходу теж є політики, висловлювання яких іноді переступають межу політичної коректності. Такі висловлювання підтримуються антиліберальними групами виборців, приваблення яких до центристських партій допомагає усунути антидемократичні організації з політичного процесу. Проте ця функція може бути корисною доти, доки ідеологія радикальних секцій усередині великих народних партій не має змоги впливати на погляди, висловлювання та поведінку керівництва цих партій. Аналогічну патологію сучасних демократій останнім часом можна було спостерігати, скажімо, у зростанні впливу американських євангелічних фундаменталістів усередині Республіканської партії на Білий дім у Вашингтоні⁴² або в нещодавніх спробах Ющенка піднести до рівня національних героїв деяких українських колабораціоністів Третього Рейху із сумнівними політичними поглядами та не остаточно з'ясованими військовими біографіями⁴³. Та попри ці тенденції, які викликають спротив значної частини українського суспільства, нинішні патріотично налаштовані правлячі партії України в найважливіших питаннях і далі підтримують ліберально-демократичний суспільний устрій. У такий

спосіб вони радше обмежують, ніж посилюють вплив своїх радикальних націоналістичних елементів. Коли, наприклад, перед парламентськими виборами 2007 року КУН – одне з порівняно значущих націоналістичних угруповань усередині «Нашої України» – вийшов зі складу блоку, це фактично не мало жодного політичного значення для публічного профілю НУНС і, вочевидь, не було навіть зауважене більшістю виборців.

Така ситуація різко контрастує зі становищем у Російській Федерації, з якою Україну часто порівнюють з огляду на історичні та культурні зв'язки між двома країнами. В українському парламенті немає жодного еквівалента агресивному антизахідництву та націоналізму, які донедавна представляв у Думі блок Дмитрія Рогозіна *Родина*, і які досі представлені в російському парламенті «ліберал-демократами» Владіміра Жириновського та націонал-комуністами Геннадія Зюганова. Також останнім часом відбувся очевидний зсув політичного центру Росії вправо. Низка екстравагантних ідей щодо російської та світової політики, які в 1990-х роках виходили лише від політично маргінальних груп, нині є загальниками російського політичного мейнстріму⁴⁴. Це стосується передусім оцінки Заходу (зокрема США та НАТО), але також інтерпретації політичних змін у країнах колишнього Радянського Союзу – наприклад, теорії про таємні змови для пояснення «помаранчевої революції» в

⁴² Michael Minkenberg. Die neue radikale Rechte im Vergleich: USA, Frankreich, Deutschland. – Opladen, 1998.

⁴³ Владислав Гриневиц. Расколота память: Вторая мировая война в историческом сознании украинского общества // Неприкосновенный запас. – 2005, № 2–3. – С. 218–227; Wilfried Jilge. The Politics of History and the Second World War in Post-Communist Ukraine (1986/1991–2004/2005) // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. – 2006, Vol. 54, No. 1. – Pp. 50–81; Bohdan Harasymiw. Memoirs of the Second World War in Recent Ukrainian Election Campaigns // Journal of Ukrainian Studies. – 2007, Vol. 32, No. 1. – Pp. 97–108; Андрей Портнов. Упражнение с историей по-украински (Заметки об исторических сюжетах общественно-политических дебатов в постсоветской Украине) // Ab Imperio. – 2007, № 3. – С. 93–138; David R. Marples.

Heroes and Villains: Creating National History in Contemporary Ukraine. – Budapest/New York, 2007; Wilfried Jilge. Nationalukrainischer Befreiungskampf: Die Umwertung des Zweiten Weltkrieges in der Ukraine // Osteuropa. – 2008, Vol. 58, No. 6. – Pp. 167–186; Per Anders Rudling. The Shukhevych Cult in Ukraine: Myth Making with Complications.

⁴⁴ Андреас Умланд. Расцвет русского ультранационализма и становление сообщества его исследователей // Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры. – 2009, Т. 6, №. 1. – С. 5–38. – <http://www1.ku-eichstaett.de/ZIMOS/forum/docs/forumruss11/UmlandVvedenie.pdf>. У цій статті наведено більшість важливих бібліографій і ресурсів наукової літератури на тему сучасного російського націоналізму.

Україні та революцій «троянд» і «тюльпанів» у Грузії та Киргизстані⁴⁵.

Певно, відмінність між Україною та Росією найпомітніша у співвідношенні кількості та ступеня агресивності неонацистських активістів у цих двох пострадянських державах. Якщо, на думку одного з провідних фахівців зі східнослов'янського правого екстремізму Вячеслава Ліхачова, кількість наці-скінхедів в Україні 2008 року не перевищувала двох тисяч осіб⁴⁶, то в Росії, згідно з Галіною Кожевніковою з центру «Со́ва», ішлося про близько 20–35 тисяч⁴⁷. За іншими даними, кількість російських скінхедів уже 2006 року перевищувала 60 тисяч⁴⁸, а 2008-го, можливо, сягала 70 тисяч осіб⁴⁹. Навіть зважаючи на те, що чисельність населення Росії перевищує кількість громадян України більш ніж утричі, різниця кількості скінхедів у цих двох країнах усе ж значна.

Аналогічна різниця і між кількістю насильницьких актів із відверто расистською мотивацією. Наприклад, в Україні 2008 року було зафіксовано 83 випадки таких нападів, із них 4 – летальні⁵⁰. Ці цифри, звісно, високі, та лише якщо не порівнювати їх із відповідними показниками в Росії. Московський Інформаційно-аналітичний центр «Со́ва» зареєстрував у Росії за той самий період, тобто 2008 рік, 434 поранених і 97 убитих у резуль-

таті нападів ультра націоналістів⁵¹. Схожу картину можна спостерігати і в тривалішій перспективі (див. табл. 2).

Таблиця 2
Правоекстремістське насильство в Росії та Україні у 2006–2008 роках

		2006	2007	2008	Усього
Росія (за даними центру «Со́ва»)	Побиті та поранені	522	605	434	1561
	Убиті	66	85	97	248
Україна (за даними ВААД/ Ліхачова)	Напади	12	81	79	172
	Убиті	2	6	4	12

Джерела: <http://xeno.sova-center.ru/files/xeno/stat-eng-09-04-15.doc>; Вячеслав Ліхачев. Ксенофобия в Украине – 2008: доклад по результатам мониторинга. – Киев, 2009. – С. 35⁵².

⁴⁵ Умланд. «Оранжевая революция» как постсоветский водораздел; Umland. Orange Revolution als Scheideweg.

⁴⁶ Приватна комунікація з В. Ліхачовим.

⁴⁷ Цит. за: Галина Мурсалиева, Павел Каныгин. Как считать скінхедов? По головам! // Новая газета. – 2008, 10 апреля. – <http://www.novayagazeta.ru/data/2008/25/25.html>.

⁴⁸ Александр Тарасов. Меняющиеся скінхеды: Опыт наблюдения за субкультурой // Дружба народов. – 2006, № 11. – <http://magazines.russ.ru/druzha/2006/11/ta11.html>; Richard Arnold. „Thugs with Guns“: Disaggregating „Ethnic Violence“ in the Russian Federation // Nationalities Papers. – 2009, Vol. 37, № 5. – Pp. 641–664.

⁴⁹ «Московское бюро з прав людини стверджує, що в сучасній Росії 70 000 людей ідентифікують себе як скінхеди. Це майже стільки ж, як у Північній Америці та Європі разом узятих». Див.: Павел Седаков, Константин Гаазе, Артем Вернидуб, Александр

Раскин. Разжигание межнациональной розни // Русский Newsweek. – 2008, 17 марта. – <http://www.runewsweek.ru/country/8772/>.

⁵⁰ Вячеслав Ліхачев. Ксенофобия в Украине – 2008: Доклад по результатам мониторинга. – Киев, 2009. – С. 35.

⁵¹ Галина Кожевнікова. Радикальный национализм в России и противодействие ему в 2008 году / Под ред. А. Верховского // Национализм и ксенофобия. – 2009, 19 февраля. – <http://xeno.sova-center.ru/29481C8/C84DCA7>.

⁵² Див. також: Антисемітизм, ксенофобия и права национальных меньшинств в Украине: хроника. Электронный информационный бюллетень / Под ред. Вячеслава Ліхачева. – 2007–2009, №№ 1–23. – <http://www.vaadua.org/news.htm>; Stefanie Schiffer, Tetiana Katsbert, Sabine Roßmann. Hate Crime in der Ukraine: Opfergruppen und Beratungsangebote zivilgesellschaftlicher Akteure. – Berlin, 2010. – http://www.european-exchange.org/fileadmin/user_upload/Hate_Crime_EVZ/Hate_Crime_Ukraine_2010_DE.pdf.

На підставі таких тенденцій одна дослідниця російського неонацизму вже наприкінці 2005 року говорила про «неоголошену війну проти інших» у Росії⁵³.

Україна як взірць для наслідування?

Чому саме українські виборці та еліти за останні 15 років майже цілком виключили організований ультра націоналізм із законодавчого процесу на національному рівні, подаючи в такий спосіб приклад, вартий наслідування не лише в Східній, а й у Західній Європі, – малодосліджене питання, на яке складно відповісти однозначно. Ані дефекти націоналістичного партійного спектра України, ані часом згадувана особлива толерантність українців не можуть бути вичерпними поясненнями. Діяльності українських праворадикальних груп справді були притаманні самообструкція та саморуйнування унаслідок внутрішніх суперечностей і конфліктів між лідерами, які страждають на манію величі. Однак такі риси характерні для правих політичних партій у всьому світі – щоправда, багато з них рано чи пізно успішно долають проблеми колективної взаємодії, формують більш-менш успішні – з точки зору електоральних результатів – політичні організації чи альянси і так стають не просто депутатами, а й членами праворадикальних фракцій у парламентах чи асамблеях своїх країн, ОБСЄ, Ради Європи та ЄС.

З аналогічних причин варто відхилити й інші актор-центричні пояснення слабкості ультра націоналістичної партійної політики. Наприклад, один із коментаторів нещодавно запропонував таку інтерпретацію: «Після сплеску активності 1991 року почався спад діяльності націоналіс-

тичних партій і організацій. У результаті впродовж усіх 1990-х чимало праворадикальних партій кидалися від огульної опозиційності, коли Левко Лук'яненко відмовився підтримувати В'ячеслава Чорновола на президентських виборах 1991 року, до цілковитої провладності, коли лідер ОУН в Україні Павло Дорожинський підтримав вихідця з КДБ Євгена Марчука на президентських виборах-1999, а всі націоналісти разом узяті агітували за Леоніда Кравчука та Леоніда Кучму в другому турі президентських виборів 1994 та 1999 років відповідно. Через цю розгубленість на сьогодні діаспорні й дисидентські партії фактично зійшли з політичної арени, розчинившись у „Нашій Україні” та БЮТ»⁵⁴. Однак поведінка багатьох партій – не лише крайніх правих і не лише в Україні – характеризується опортунізмом, нелогічністю й тактичними міркуваннями. Очевидний і однозначний зв'язок між політичною мобільністю чи ідеологічною непослідовністю партійних діячів та їхнім політичним провалом не вдається простежити.

Тому розгляньмо докладніше кілька структур-центричних інтерпретацій маргінальності українських правих радикалів.

По-перше, брак значних електоральних успіхів українських ультра націоналістів зумовлений тим, що націоналізм як політичний рух в Україні є, як зазначає зокрема Тарас Кузьо, постколоніальним і, на думку націонал-патріотів, визвольним⁵⁵. Через це пізньо- та пострадянські українські патріотичні настанови часто поєднувалися з окремими ліберальними й демократичними ідеями. Це відрізняє мейнстрим українського націоналізму, скажімо, від російського імперського націоналізму, який часто

⁵³ Наталия Пулина. «Хулиганский» расизм: В России идет необъявленная война против иных // Информационно-аналитическое агентство Мик. – 2005, 28 декабря. – <http://www.iamik.ru/?op=full&what=content&id=25215>.

⁵⁴ Игорь Лавриненко. Диффузия наци // Эксперт:

Украинский деловой журнал. – 2009, № 28 (220). – <http://www.expert.ua/articles/8/0/7041/>.

⁵⁵ Taras Kuzio. Theoretical and Comparative Perspectives on Nationalism: New Directions in Cross-Cultural and Post-Communist Studies. – Stuttgart/Hannover, 2007.

зливається з радикально антиліберальними ідеями – наприклад, із євразійством (як у Сергея Бабуріна), комунізмом (як у Геннадія Зюганова), расизмом (як у колишнього депутата Держдуми від блоку *Родина* Андрія Савельєва) чи фашизмом (як в Александра Дугіна) – і в такий спосіб перетворюється на радикально антидемократичну ідеологію. Проте національно-визвольні концепції, властиві як націонал-демократам, так і праворадикалам України в 1980-х роках, втратили свою актуальність після відновлення незалежності України 1991 року. Багато років українські крайні праві страждали від дефіциту суспільно релевантних ідей: вони виявилися не здатними запропонувати своїм потенційним виборцям нові лозунги, крім «рециркування» відвертої або завуальованої русофобської чи антисемітської риторики. До того ж, хоч українські праві радикали зберігали у своїх доктринах окремі ліберальні твердження, вони не могли конкурувати з тими політичними силами, для яких демократичні ідеї були головними принаймні на рівні публічних заяв і політичних програм. Це, можливо, частково пояснює маргінальність українських ультранаціоналістичних партій на тлі значного, згідно з даними опитувань громадської думки, поширення серед українського населення окремих ксенофобських настанов, які в поточному десятиріччі навіть зросли⁵⁶. У цьому сенсі Україна навряд відрізняється (або відрізняється радше в негативний бік) від інших держав перехідного періоду.

По-друге, очевидним чинником, що зменшує шанси українських ультранаціоналістів, є культурний поділ країни на центрально-західну та південно-східну частини, тобто на два історично сфор-

мовані регіони, у яких українська нація та її інтереси визначаються по-різному, і які внаслідок різного рівня впливу як місцевих проросійських, так і власне російських медіа, є окремими інформаційними просторами. «Свобода» Тягнибока досить широко представлена в кількох регіональних і міських радах Західної України, а ПСПУ Вітренко – у Східній і Південній Україні. Але, попри значну регіональну підтримку, як зазначалося вище, жодна з цих партій на сьогодні не входить до Верховної Ради.

Тавсежі це пояснення того, що в парламенті немає праворадикальної фракції – хоч панславистської/євразійської, хоч вузько етноцентристської, – недостатнє, якщо врахувати низькі електоральні пороги проходження до Ради з моменту часткового впровадження пропорційної системи голосування: 4 % з 1998 до 2005 року і 3 % з 2006 року. Відносно незначний обмежувальний бар'єр міг би дати змогу навіть невеликим партіям із регіонально сконцентрованим виборчим потенціалом отримати парламентське представництво – тим паче, із нинішнім тривідсотковим бар'єром стратегічна електоральна поведінка, тобто цілеспрямоване голосування за «найпрохідніші», а не за «найсимпатичніші» партії, не відіграє значної ролі.

По-третє, політична маргінальність українських правих радикалів на загальноукраїнському рівні зумовлена низьким рівнем етнічної поляризації між двома найбільшими етносами України. Попри безсумнівну наявність культурних відмінностей між українцями та росіянами, які проживають в Україні, обидві етнокультурні спільноти все ж є спорідненими східнослов'янськими народами. Принаймні в цьому, вочевидь, упевнені чимало простих громадян Центральної, Східної та Південної України. Згідно з опитуваннями громадської думки, «проросійськість» цих демографічно значущих регіонів України виявляється в тому, що їхнє населення набагато більше

⁵⁶ Наталья Панина. Факторы национальной идентичности, толерантности, ксенофобии и антисемитизма в современной Украине // Вестник общественного мнения. – 2006, № 1. – С. 26–38.

«любить» росіян, ніж громадяни РФ – українців⁵⁷. Опитування 2009 року також засвідчили, що більшість українців вважають російського лідера Володимира Путіна більше, ніж третього президента України Віктора Ющенка. (Можна додати, що в Росії, своєю чергою, Ющенка не поважають, висміюють чи ненавидять, і що думка російської громадськості про третього президента України ближча до її почуттів стосовно Джорджа Буша молодшого, а часом і Адольфа Гітлера, ніж до тієї поваги, з якою росіяни ставляться до свого президента Дмитрія Мєдведєва). Інструменталізація русофобії українськими націоналістами обмежується рамками демографічно малозначущої Західної України та націоналістичної інтелігенції.

По-четверте, розглядаючи причини невдач українських радикалів, не можна не відзначити того факту, що впродовж 1990-х років в Україні відбувався процес відносної гомогенізації населення, тобто скорочення громад «етнічних меншин» унаслідок їхньої еміграції й асиміляції. У результаті цих та інших процесів питома вага «самопроголошених» українців серед населення держави зростає⁵⁸. Найбільше скоротилася єврейська громада, що було зумовлено, зокрема, поширеними антисемітськими настроями в українському суспільстві⁵⁹. Через це

⁵⁷ Дмитрий Тымчук. Мы их любим, они нас – нет // Украинская правда. – 2009, 7 мая. – <http://www.pravda.com.ua/rus/articles/4b1ab20e7a74e/>; Ирина Кириченко, Владимир Паниотто. Россия – Украина: Идеологическая перезагрузка? // Зеркало недели. – 2010, № 8 (788). – С. 4.

⁵⁸ Єдиним винятком є збільшення громади кримських татар, що зумовлене політикою репатріації, спрямованої на повернення в Крим раніше репресованого народу. Детальніше про етнічний склад населення України див. Всеукраїнський перепис населення 2001 року: <http://www.ukrcensus.gov.ua/rus/results/general/nationality/>.

⁵⁹ Jeffrey Burds. Ethnic Conflict and Minority Refugee Flight from Post-Soviet Ukraine, 1991–2001 // The International Journal of Human Rights. – 2008, Vol. 12, No. 5. – Pp. 689–723.

ксенофобія стосовно євреїв нині часто перетворюється на «антисемітизм без євреїв» – суспільну патологію, яку можна спостерігати і в багатьох інших повоєнних європейських державах. У рамках такого найдивнішого різновиду ксенофобії видима присутність євреїв як об'єкта ненависті є другорядною, адже цей тип національної упередженості спрямовано проти міфологізованого образу євреїв як «ідеї». Попри такі одіозні тенденції, помітне скорочення єврейської громади в Україні все ж «заважає» правим радикалам мобілізувати електорат на ґрунті антисемітизму.

По-п'яте, деякі оглядачі вважають, що свою роль у маргіналізації українських крайніх правих відіграє й значна поляризація української політики та структуризація конфліктів довкола протистояння умовно «націонал-демократичних» і «проросійських» політичних сил, які 2004 року дістали «кольорові» імена – «помаранчеві» та «біло-блакитні». Крім того, з 2007 року в Україні наявна й поляризація всередині «помаранчевого» табору. За умов перманентних і надзвичайно напружених політичних конфліктів між поміркованими партіями крайні праві мають замало політичного простору для дій. На тлі драматичних публічних конфліктів між представниками політичного мейнстріму екстремістська риторика ультра націоналістів здається менш виразною, ніж гострі взаємні звинувачення центристських таборів.

Описану тут відносно позитивну картину України так чи так треба доповнити принаймні одним зауваженням, про яке раніше вже згадувалося. Згідно з даними авторитетного українського соціолога, віднедавна покійної Наталії Паніної, яка спеціалізувалася на темі міжетнічних відносин, існують кореляції між, з одного боку, сильним прозахідним спрямуванням західних українців і молодого покоління українського населення загалом, і з другого боку – ступенем прийнятності

ксенофобських уявлень⁶⁰. Ті регіони й соціальні групи, які зазвичай вважаються найбільш «проєвропейськими», на сьогодні, хоч як це парадоксально, більш далекі від деяких базових європейських цінностей, ніж «проросійськи» налаштовані східні регіони. Наприклад, електорат Ющенко – більш антисемітський, ніж електорат Януковича. Також варто додати, що основним чинником тут, можливо, є не регіон як такий, а більш сільський характер Західної України та міський – Східної (в інших країнах сільські жителі теж частіше налаштовані етноцентричніше за жителів міста). Хай там як, значне поширення ксенофобських стереотипів серед молоді є поганим знаком.

Крім того, якщо в 1990-х роках Україна демонструвала – якщо не зважати на такі культурно близькі групи, як росіяни чи білоруси, – порівняно низький рівень етнічного розмаїття, то нині ситуація змінюється. На початку 2000-х років, із відновленням зростання української економіки, перерваного, утім, економічною кризою у 2008–2010 роках, активізувалися міграційні процеси в Україну: почали прибувати дедалі більші групи «нетрадиційних мігрантів» із Китаю, В'єтнаму, Пакистану, Афганістану. Імміграція з країн, розташованих за межами колишнього СРСР, і поява цілковито

нових «ворожих етнічних об'єктів» – в ультранационалістичному розумінні – у майбутньому можуть стати основою електоральної мобілізації українських крайніх правих як на заході, так і на сході країни.

Нескладно припустити, що «Свободі» Тягнибока, яка швидко набирає ваги, вдасться опинитися у виграшній позиції⁶¹. А внаслідок нестабільної політичної ситуації у виборців може скластися враження, ніби помірковані партії, попри політичну поляризацію, не лише мало відрізняються одна від одної, а й не здатні розв'язати нагальні економічні проблеми країни. Дослідження європейських праворадикальних партій свідчать, що такі суспільні настрої часто призводять до зростання електоральної підтримки крайніх правих, які позиціонують себе як антисистемні політичні сили з критичним ставленням до всіх представників політичного мейнстріму. З огляду на такі обставини ми вважаємо ймовірним, що при збереженні в Україні низького тривідсоткового бар'єру для проходження партій і блоків у парламент після наступних парламентських виборів відбудеться прикра «європеїзація» складу Верховної Ради.

Переклад із російської Анни Погрібної

Уперше надруковано в часописі Ab Imperio, № 2/2010

⁶⁰ Див. прим. 56. Див. також: Kerstin Zimmer, Femke van Praagh. Fremdenfeindlichkeit in der Ukraine // Ukraine-Analysen. – 2008, No. 41. – Pp. 2–5.

⁶¹ Див.: Сергій Руденко. Один у полі // Український тиждень. – 2009, № 50 (111). – С. 16–19. – <http://www.ut.net.ua/art/167/0/3353/>; Олег Бардяк. Виборці Тягнибока на Сході та Півдні країни – хто вони // Український тиждень. – 2009, № 50 (111). – С. 16. – <http://www.ut.net.ua/art/167/0/3356/>; Тарас Березовець. Le Pen a la Ukrainienne // Український тиждень. – 2009, № 50 (111). – С. 20. – <http://www.ut.net.ua/art/167/0/3355/>.

НАШІ АВ

ТОРИ

Джорджо Агамбен

філософ

Віталій Атанасов

журналіст, дослідник, автор фільмів

Яель Бартана

художниця, художня редакторка журналу «Політична критика»

Александр Бікбов

соціолог, редактор журналу «Логос», асоційований співробітник Центру Моріса Хальбвакса (Париж)

Євгенія Белорусець

літературознавиця, редакторка часопису «ПроStory»

Ілья Будрайтскіс

російський художник, історик

Ай Вейвей

художник

Олександр Володарський

художник, активіст

Джейн Гарді

професорка політичної економії в Гартфордширському університеті

Денис Горбач

журналіст, активіст «Автономної спілки трудящих»

Ярослав Грицак

історик

Тарас Доронюк

студент магістеріуму НаУКМА

Олег Зарубінський

голова Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин

Сергій Жадан

поет, прозаїк, активіст

Славой Жижек

філософ

Артур Жмієвський

художник, режисер, художній редактор журналу «Політична критика»

Олександр Івашина

старший викладач кафедри культурології НаУКМА

Льоня Йобнутий

учасник групи «Війна» (Росія)

Микита Кадан

художник, учасник групи «Р.Е.П.»

Ярослав Ліпшиц

поет, голова фундації «Nowoczesna Polska»

Станіслав Мензелевський

аспірант кафедри культурології НаУКМА

Томаш Пйонтек

письменник, публіцист

Леся Прокопенко

кураторка

Олексій Радинський

редактор журналу «Політична критика»

Йоанна Райковська

художниця, авторка інсталяцій в публічному просторі

Вільгельм Саснал

художник, автор фільмів

Славомир Сераковський

головний редактор журналу «Політична критика»

Інна Совсун

аспірантка кафедри політології НаУКМА

Назарій Совсун

культуролог

Сантьяго Сьєрра

художник, автор інсталяцій

Оксана Тімофєєва

філософ, учасниця робочої групи «Что делать?»

Андреас Умланд

доцент кафедри політології НаУКМА, редактор журналу «Форум новітньої східноєвропейської історії та культури»

Святослав Хоменко

журналіст

Антон Шеховцов

політолог, перекладач, член дослідницької групи «Радикалізм і нові медіа-технології» (Університет Нортгемптона)

Гіто Штеєрл

художниця, авторка фільмів

krytyka polityczna